

The image shows a close-up of a marbled paper pattern. The pattern consists of large, irregular, brownish-gold shapes that resemble cells or organic forms, separated by thin, branching veins of blue and red. The overall appearance is that of a traditional marbled paper used in bookbinding. In the bottom-left corner, there is a small white rectangular label with a black border containing handwritten text in blue ink.

891.99
K-70

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

~~393~~ 72c

~~157~~

338

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

01 NOV 2011
01 JAN 2009

891.99

Ա-70

u.u.

ԱՐԱՄԻ ՊՍԱԿԸ

(Հայ—բրեւեան ընդհարումներից մի պատկեր)

1001
2980

(Արտատպած «Մշակ»ից)

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան Ա. Սողոմոնյանի
Типография С. Соломоняна Базарная ул. 20

14 FEB 2013

BOOS HALL 10

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

20207

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԻՎ

Հանրային մեքենայի արխիվային փայտեղբայր

Дозволено цензурою, 25 января 1906 г. Тифлис

ԱՐԱՄԻ ԳՍԱԿԸ

I

Հինգ օրից ի վեր թուրքերը պաշարել էին Ս. գիւղը:

Նրանք տարածվել էին մի ընդարձակ դաշտի վրա, որ գտնվում էր Ս. գիւղի հանդէպ և բաժանված էր նրանից մի մեծ հովիտով, որի միջից հոսում էր մի վըտակ: Այդ հովտից և վտակից պէտք էր անցնել և բարձրանալ դէպի բլուր, որի լանջերի վրա շինված էին գիւղական տընակները: Բլրի գագաթը ներկայացնում էր մի լայն սարահարթ, որ ծառայում էր քեզանի տեղ և ուր կառուցված էր շինական անպաճոյճ եկեղեցին: Այդ սարահարթը վերջանում էր վիթխարի ժայռերով, որոնք մի ընական ամբուլթիւն էին կազմում և այդ կողմից գիւղը անառիկ և անմատչելի կարելի էր համարել:

Գիւղը վերցնել յարձակմամբ հեշտ չէր, բանի որ պէտք էր մտնել նախ հովիտը և ապա բարձրանալ բլուրը, որի դանազան կողմերում գինաւորված հայ կտրիճ երիտասարդներ արթուն կերպով հսկում էին իրանց գերքերից թուրքերի գործողութիւնների վրա: Մակայն երկարատեւ պաշարմամբ, կտրելով գիւղի հաղորդակցութիւնը քաղաքի և շրջակայ գիւղերի հետ, կարելի էր ստիպել նրան անձնատուր լինել սովից:

Գիւղացիները ունէին ցորենի մեծ պաշար հորերում, ուստի և հացի մասին անհոգ էին, բայց նրանց մեծ մտատանջութիւն էր պատճառում ջուրը. գիւղի միակ աղբիւրը, որտեղից ամեն առաւօտ և երեկոյ ջահել հարսերը և աղջկերքը կուժերով ջուր էին կրում և ուր գիւղի նախիրը զընում էր խմելու, գանվում էր բլրի ստորտում, վտակից մի քիչ բարձր. թուրքերը կարող էին պատսպարվել հովտի ծառերի և ժայռերի ետևում և գնդակահարել աղբիւրին մտեցողներին: Թէև նրանք դեռ փորձ չէին արել մտնել հովիտը, բայց երևի այդ շուտով տեղի կունենար, երբ նրանց թիւր աւելի կըստուարանար:

Դիրքերից դիտող պահակները տես-

նում էին որ ամեն օր մըջիւնի նման հաւաքվում էին դաշտում թուրքերը և ճանապարհը քաղաքի կողմից լցված էր սայլերով, արարաներով, ֆուրգօններով, որոնցով թուրքերը յոյս ունէին, երևի, տանել մեծ աւար: Սայլերի շուրջը վխտում էին ոտաբորիկ կանայք, ոստոստում էին մերկ և ցնցոտիապատ մանուկներ, չը նայելով որ սաստիկ ցուրտ էր և դաշտը ձիւնապատ: Տեղ տեղ վաւված էին մեծ խարոյկներ, ոքոնց շուրջը նստած էին իրանց մեծ մեծ փափախներով աւաղակաբարոյ թուրքերը և պտըտեցնում էին փայտեայ շամփուրների վրա ոչխարի մսի խորովածը կամ քուլլամայ էին պատրաստում:

Մի քանի ծերունիներ ևս ուղղակի ձիւնի վրա եավունջիները տարածելով, համառ էին կատարում:

— Ախ, ախ, Յակոբ, ասաց գերքերից մէկի վրա պահակութիւն անող երիտասարդ Արամը. մի տես այն քաւթառ Հասանը, որ հարիւր անգամ մեր օջախի գլխին նստած խորոված է կերել, ինչպէս է նամաղ անում. Կրկի խնդրում է Մահմէդին, որ ոյժ տայ իր հայից ընկած բազուկներին, մեղձ գեա՛մբուրներին, սրախոտոց աննիւռ: Չեւքերա

քոր են գալիս, ճշմարիտ. կամենում եմ զընդակս հասցնեմ կրծքին, որ էլ գլուխը չը բարձրացնէ. հը, ի՞նչ ես ասում:

— Գժուժիւն մի արա, Արամ, հազար անգամ քեզ ասել եմ, որ զուր տեղ չը պէտք է փամփուշտ փշացնել. այ, երբ այդ անծածակները կը մտնեն ձորը, այն ժամանակ կռանդ ոյժ տուր, ինչքան կարող ես: Վախենում եմ, որ այս գիշեր նրանք չը մտնեն ձորը և թագ չը կենան ժայռերի և մացառների մէջ:

— Թող մի մտնեն. ևս բացի գնդակներից, մի փառաւոր խաղ ևս պատրաստել եմ նըրանց համար: Տեսնում ես այս ժայռը—և Արամը մատով ցոյց տուեց մի մեծ ժայռ, որ մի քիչ հեռու բարձրանում էր, — ես արդէն փորել եմ նրա տակը. բաւական է մի զօրեղ հարուած, ցնցումն, որ նա գլորվի ձորը և ջախջախէ տասնհակ թուրքեր, որոնք կը համարձակեն մօտենալ ազբիւրին: Բայց այս ի՞նչ է. ինչո՞ւ է եկեղեցու գանգակը զօղանջում:

— Երեւի տէրաէրը և մի քանի ծերակոյտը խորհրդի են հրաւիրում. դու լաւ գիտի, զնամ տեսնեմ ինչ կայ. Հռիփսիմէին կասեմ, որ քեզ համար ուտելու ինչ կայ, սոյ ըրեմ:

Այս անունից Արամը կարմրակեցնրա աչքերը փայլեցին ուրախութեամբ, բայց շուտով կարծես մի մոայլ մաքից ցնցված, նա տխուր և վհատած հարցրեց:

— Ուսա, Յակոբ ջան, ասա ինձ ճշմարիտը. քոյրդ, նշանածս սիրում է ինձ, թէ միայն հօրդ կամքին է հպատակում: Այն միտքը, թէ նա ինձ չէ սիրում, տանջում, տոչարում է ինձ և ես արդէն վճռել եմ անելիքս այդ դէպքում. թուրքերի հետ կռիւք կազատի ինձ տանջանքից. բայց, ինչ թագցնեմ քեզանից, թուրքերի գնդակից սպանվելուց առաջ, ես պէտք է շանատակ անեմ այն անգամ Սաչատուրին, որ յոյսը դրած էր, հօր հաբստութեան վրա, կամենում է խլել ձեռքիցս իմ նազելի Հռիփսիմէին: Ես չեմ գիտանայ այդ ցաւին. ինձ միայն միամտացնում են և փրկում յուսահատութիւնից քո եղբայրական կարեկցութիւնը և քո խօսքերը:

— Գու դարձեալ, Արամ, քո դուռնան ևս փչում. ամօթ չէ քեզ պէս աղամարդի հաւատար այդպէս վհատել, այն ևս այսպիսի ծանրը թողէում: Մի՞թէ գլխիդ փափախ չունես զրած: Ես քեզ ասել եմ և կրկնում եմ. քոյրքս, Հռիփսիմէն քեզ է սիրում, քո արեւով

է երգվում և որքան ես կենդանի եմ, նա
բացի քեզանից, ուրիշի կին չէ կարող գա-
նալ: Մի թող ազատվենք այս թուրքերի
պատուհանից և քո հարսանիքդ կը կատա-
րենք ամենափառաւոր կերպով:

Չանկալը նորից հնչեց, այս անգամ
աւելի զօրեղ և շտապ:

Յակոբը, Ս. գիւղի քահանայի որդին,
արագ արագ քայլեց դէպի բլրի գագաթը
և դիմեց դէպի եկեղեցին, ուր արդէն հա-
ւաքվել էին գիւղի ազօտակալները:

Նա մի գեղեցկադէմ առոյգ, կորովի,
30 տարեկան երիտասարդ էր, բաւական
կրթված, ուսումը ստացած լինելով Ք. քա-
ղաքի հայոց ծխական դպրոցում և ամուս-
նացած լինելով, ունէր արդէն երկու դա-
ւակ—մի տղայ և մի աղջիկ: Նա հօր աչքի
լոյսն էր: Իբրև հին, նահապետական կենցա-
ղի և, աշխարհահայեացքի մարդ, Տէր-Բար-
սեղը իր տան, օջախի լոյս համարում էր
միայն Յակոբին, իսկ Հռիփսիմէին միայն
օտարի ապրանք, որ պէտք է աշխատել տե-
ղաւորել լաւ տեղ, մտցնել մի հարուստ տուն:
Ք. քաղաքի մանր առևտրական խօջա Մին-
ասը, պէտք ունենալով տէր-Բարսեղի ազ-
դեցութեան և հեղինակութեան գաւառում,

առաջարկել էր Հռիփսիմէին սալ իր սրբի
Սաշատուրին, մի ագեղ և փշացած երիտա-
սարդի, որ յոյսը դրած հօր հարստութեան
վրա, աւելացնում էր միայն քաղաքի շուայտ
և պորտաբոյժ թափառաշրջիկներին և ան-
գործների թիւը: Բայց Հռիփսիմէն սիրում
էր իրանց դրացուհի պառաւ Սանամի տղին,
25 տարեկան, գեղեցկատեսիլ, իր քաջու-
թեամբ և ուրախ բնաւորութեամբ յայտնի
Արամին, որ նոյնպէս սիրահարուած կը
Հռիփսիմէի վրայ: Սակայն Յակոբը, որ
անկեղծ սիրով և իբրև ընկեր սիրում էր
Արամին, վճռական կերպով յայտնել էր հօ-
րը, որ թոյլ չի տայ Հռիփսիմէի ամուսնու-
թիւնը Սաշատուրի հետ և Հռիփսիմէի նշա-
նածը միայն Արամը կարող է լինել: Որդու
այս կտրուկ յայտարարութեան առաջ, տէր-
Բարսեղը չէր վստահանում առաջ քշել իր
ծրագիրը և սպասում էր պատեն և նպատ-
տաւոր առիթի: Ծննդեան տօներին խօջա
Մինասը պէտք է իր տղի հետ հիւր գար
գիւղը և մատանին բերէր նշանադրութեան
համար, ուստի տէր-Բարսեղը շատ անհան-
գիստ էր և դեռ չէր որոշել ինչ գիրք բըռ-
նել, բայց թուրքերի անակնկալ յարձակումը
և գիւղի պաշարումը մոռացնել տուեց այդ

հոգարէ. Հայոց

Երբ Յակոբը մտաւ եկեղեցի, տէր-
հայրերը արդէն կանգնած դասի մէջտեղ,
պրահակաբեմոս, խօսում էր:

— Օրհնեալ ժողովուրդ, Աստուած մի նոր
պատմական ուղարկեց մեր գլխին. ում մըտ-
քից կանցնէր, որ քրիստոնեայ տէրութեան
մէջ, քրիստոնեայ թագաւորի օրով, անօրէն
թուրքը, մահմէդականը յանդգնի սուր
բարձրացնել հայ-քրիստոնեայի վրա, համար-
ձակվի քանդել. այրել քրիստոնէական եկե-
ղեցին: Մեր պապերը և հայրերը, որոնք
գնացին քրիստոնեայ սուսի փէշից կգան,
ճանապարհ ցոյց տուին նրան, առաջնորդե-
ցին և օգնեցին նրան խլել այս երկիրը
թուրքի ձեռքից, ամենևին չեն հաւատայ
այն աշխարհում, եթէ մէկը նրանց տանի
այն լուրը, թէ այժմ թուրքը սուսի աչքի
տեսլ կողոպտում, աւերում, հրկիզում է
հայ գիւղերը: Բայց մենք, նրանց սերունդը,
այդ օրն էլ տեսանք: Եւ ինչ ենք արել այդ
թուրքերին, ինչ վատութիւն ենք գործել:
Նրանք ամբողջ ժամանակ փրփաներ էին
հասցնում մեզ, գողանում էին մեր տաւարը,
մեր աւրանքը, բայց մենք համբերում էինք.
Աստուած մեզ մէկին տասն էր տալիս մեր

թափած քրտնքի, աշխատութեան համար.
Նրանք միշտ գիժում էին մեր օգնութեան,
սովի, նեղութեան ժամանակ. մեր տները,
մեր ամբարները բանում էինք նրանց ա-
ռաջ, մենք նրանց գործ, աշխատանք էինք
տալիս: Բայց ճշմարիտ որ պապական խօս-
քը, ժողովրդի ասածը գանձ է. ախր չէ որ
ասած է «թուրքին հաւատալ չի կարելի, նա
է՛ի պէս կը կծի բեզ, հէնց որ տաքացնես
նրան կրծքիդ վրա»: Հիմա մենք մեր աչքով
տեսանք այդ: Մեր հարեան թուրք գիւղերը,
որոնց այնքան լաւութիւններ և ք արել,
եկել շրջապատել են, որ մեր գիւղն առնեն,
մեզ կտորեն, մեր ունեցած-չո. նեցածը թա-
լանեն տանն: Հինգ Եր է մենք շրջապատ-
ված ենք. ճիշտ է, նրանք դեռ չեն համար-
ձակում դաշտից մտնել հովիտը և նրանց
համար շատ դժուար կը լինի ձորից բարձ-
րանալ գիւղը, բայց եթէ մեծ թուով զրոհ
տան, կարող են բաձրանալ, տալով բաւա-
կան զոհեր: Մենք էլ ընդամենը ունենք 30-
40 կաւոյ տղերք, բայց չէ որ մեր պաշարը,
գնդակի, փամփուշտի պաշարը կարող է
հատնել, այն ժամանակ մենք կորած ենք,
որովհետեւ փախչելու ուրիշ ելք և տեղ
չունենք:

—Ճիշտ է, ճիշտ, տէր-հայր, ասացին մի-
աբերան ձերունիները:

—Ի՞նչ պէտք է անենք:

—Ի՞նչ պէտք է անենք, գրէթէ գոռաց
տէր-Բարսեղը. շատ պարզ է, պէտքէ մի
կերպ լուր հասցնենք քաղաք, որ մեզ օգ-
նութիւն ուղարկեն, զինոր ուղարկեն այդ
անօրէններին քշելու համար:

—Փառաւորվես, տէր հայր, բայց ո՞վ կը
գնայ քաղաք, ո՞վ լուր կը տանէ:

Տիրեց ընդհանուր լուռութիւն:

—Տղերք, ասաց տէր Բարսեղը, գիմելով
եկեղեցու դռան առաջ խռնված մի քանի
զինաւորված երիտասարդների. ո՞վ ձեզա-
նից տղամարդութիւն կանի, ո՞վ ձեզանից
կը կամենայ ազատել իր հայրենիքը, մեր
գիւղը և կը գնայ քաղաք միզ օգնութիւն
բերելու:

—Ես, լավեց խորին լուռութեան մէջ մի
ձայն, որից տէր Բարսեղի ծնկները կը վե-
ցին, շունչը բերանումն մնաց և մօտ ելաւ
որ ընկնի:

Նա լսեց իր որդի Յակոբի ձայնը:

—Իււ, ասաց նա, նուազած ձայնով և
խորին կսկիծով. դու, որդեակ, չես կարող.
դու գաւակներ ունես, ձերունի հայր և մայր.

Թող գնա ամուրի երիտասարդներից մէկը
եւ աղերսալից նայուածքը սևեռեց
որդու վրա:

—Ոչ, հայր, պատասխանեց Յակոբը, դա
ամեն մարդի գործ չէ. այստեղ ճարպիկու-
թիւն պէտք է. ես այդ պաշտօնը յոյս ու-
նեմ յաջողութեամբ կատարել, իսկ իմ գաւ-
ակներս, քեզ և մօրս, Աստուած կը պահ-
պանէ: Ես հէնց այս գիշեր ճանապարհ
կընկնեմ:

Տեսնելով որդու վճռականութիւնը,
տէր Բարսեղը, բարկացած, գոչեց:

—Եթէ այդպէս է, ես ինքս կը գնամ, ե-
թէ չը կայ մի այլ կտրիճ երիտասարդ, որ
գնայ. իսկ դու մնայ պաշտպանելու մօրդ,
ընտանիքդ և քրոջդ:

—Իու չես գնայ, տէր-հայր, այլ ես կը
գնամ, լավեց յանկարծ մի նոր ձայն, և եկե-
ղեցու շէմքի վրա երևաց Արամի գեղեցիկ
դէմքը, հրացանը ձեռքին բռնած: Բայց իմ
գնալը կախված է քեզանից:

—Ինձանից, հարցրեց անվստահարար
տէր-Բարսեղը:

—Այո, տէր-հայր, քեզանից:

Եւ ժօտենալով նրան, Արամը չօքեց
նրա առաջ: Տէր Բարսեղը նոյնպէս չօքեց:

Արամը ինչ որ փոփոսաց նրա ականջին և երբ տէր Բարսեղը ձեռքը դնելով նրա գլխին, ասաց բարձրաձայն. «Սոսամանու՛մ եմ սուրբ սեղանի առաջ կատարել խնդիրքդ», նա վեր կացաւ, ուրախ-ուրախ, ժպտուն, զիմեց դէպի դուռը, և հրացանը վերցնելով, շտապեց իր պահակավայրը:

Յակոբը հետեեց նրան:

II

Ս. գիւղի պաշարման տասներորդ օրն էր լուսանում:

Ծննդեան ճրագալոյցի կամ թաթախման օրն էր:

Փչում էր վաղ առաւօտից ցրտահար քամի, սպանալով բուք, որ յաճախ, ձմեռ ժամանակ բարձրանում է Գ. քաղաքի շրջակայ դաշտի վրա: Սար ու ձոր բռնվել էր ձիւնով: Քամին բարձրացնելով և տարածելով օդի մէջ սառած ձիւնի փոքրիկ գնդակները, խփում էր մի անցորդի երեսին, որ այդ օր, միայնակ, ընթանում էր անապատ դաշտով, ուր լավում էր միայն քամու զիլ սուլոցը:

Ոչ մի այլ կենդանի շունչ չէր երևում այդ լայնատարած, ձիւնապատ դաշտի վրա:

Անցորդը՝ ետփունջու մէջ փաթաթված մի բարձրահասակ տղամարդ, հրացանը ու-

սին ձգած, մի հաստ փափախ գլխին մինչև ականջները խրած, սոսները սրէլիններով ամբարացած, քայլում էր արագ, յաճախ կանոց աննելով և սրելով ականջը, հէնց որ օդի մէջ մի շշուկ, մի ձայն էր կարծում լսել: Բայց դաշտում, իբրև անապատ, գերեզմանային լուսիսն էր տիրում, որ մերթ ընդհատվում էր բուք գուշակող քամու սուլոցով:

Անցորդը ընթանում էր ձիւնի մէջ, կտրելով ահագին տարածութիւններ, օրտնելով ձորեր, բարձրանալով բլուրներ, աշխատելով միշտ հեռանալ ճանապարհներից: Նա քայլում էր տեղին լուսնաթ մարդու վտահութեամբ, յաճախ մրմնջալով. «միայն թէ շուտով միջի»:

Քամին անդադար բերում խփում էր նրա երեսին ձիւնի գնդակները:

Երբեմն նա կանոց էր անում, չորում ձիւնի մէջ, ձեռներով մաքրում, բաց անում հողը և կոանալով, ականջը դնում հողին ու լսում: Քամին սկսեց աւելի և աւելի թունդ մտնել:

— Բուք է լինելու, մտածեց անցորդը. թող Աստուած խցճայ ինձ:

Անցորդը մեկ ծանօթ Արամն էր, որ

աջողութեամբ կատարելով իր միասիան, կարողացել էր 5 օր առաջ մտնել քաղաք, օգնութիւն խնդրել իր գիւղի ազատման համար և այժմ սլանում էր աւետելու պաշարվածներին, որ օգնութիւն շուտով կը հասնի:

— Բայց եթէ արդէն ուշ է օգնութիւնը. եթէ թուրքերը վերցրել են գիւղը:

Ամեն անգամ, որ այս ենթադրութիւնը պատկերանում էր նրա մտքի առաջ, նրա ամբողջ մարմինը փշաքաղ էր լինում, յուսահատութիւնից քիչ էր մնում գոգի, երբ մանաւանդ մտածում էր, որ Հռիփսիմէն, այդ նազելի կոյսը, կարող էր ընկնել թուրքերի ձեռքը:

— Ոչ, ոչ. նա հազար անգամ կը գլորէր իրան ժայռերից վար, կտոր կտոր կը լինէր առաջ քան թէ թուրքերը մօտենային նրան:

Օրը հետզհետէ տարաժամում էր. քամին աւելի և աւելի կատաղաբար էր մըռնչում, երբ յանկարծ, բարձրանալով մի բլրի վրա, Արամը նկատեց հեռուից թանձր ծուխ: Նա նոր նկատեց, որ շեղվել է իր գծած ճանապարհից և մի քանի նշաններից հասկացաւ, որ դա Բ. գիւղն է, որ 15 օր առաջ ենթարկվել էր թուրքերի յարձակման, աւերվել, այրվել և կոտորվել: Ուրեմն գիւղը

գետ մխում է, մտածեց նա: Եւ յանկարծ սառսառաց:

— Իսկ եթէ գետ կենդանի մարդիկ կան, բուցէ կարօտ օգնութեան:

Այդ անմիջական միտքը դրդեց նրան իջնել, գնալ գիւղը և նայել, բայց մի նոր, յուսահատ միտք կանգնացրեց նրան:

— Իսկ եթէ թուրքերը գետ այգտեղ են: Միննու՛ն է, վերագառնալ անկարելի է, պէտք է այստեղից անցնել:

Եւ նա արագաբար իջաւ բլրից, հասաւ ձորը սկսեց բարձրանալ դառիվայրով, որ տանում էր դէպի տափարակը, ուր հաստատված էր այրված և թալանված գիւղը, երբ լսեց մի սայլի ճոճոց և մարդկային ձայներ:

Անմիջապէս նա մտաւ դառիվայրի կողքին գտնված անտառը և թաքնվելով ծառերի մէջ սկսեց շնչասպառ ախանջ դնել:

Սայլի ճոճոցը աւելի մօտ լսվեց: Ծառերի արանքից Արամը նկատեց մի սայլ, լի զանազան տնային իրերով, գորգերով, շուալներով: Սայլի ետեից գալիս էին երկու ձիաւոր թուրք՝ դիմաւորված. մի թուրք քայլում էր հետիտան, իսկ կողքին գնում էր մի հայ տղա, գունատուած և հիւսնդոտ: Արամը

1001
9862

քիչ մնաց զարմանքից ճիշտ արձակէր. նա ճանաչեց Սաշատուրին, իր հակառակորդին: Սայլի վրա նստած էր և մի 14—16 տարեկան հայ աղջիկ, որ շարունակ արտասուված էր, նրա վրա ձգել էին մի վերմակ, երևի ցրտից պաշտպանելու համար:

—Մի լար, էրմէնի աղջիկ, ասում էր հեռիտան թուրքը, քեզ քեաքին կանեմ ինձ և այդ գեղեցիկ աչքերդ համրոյրնեքսփս կը ցամաքացնեն:

Նա մի լկտի քրքիչ հեռեկց այդ խօսքերին:

Արամը ամբողջովին կրակի պէս վառվում էր, նա երեսկայից իր Հօփսիմէին՝ այդ գրութեան մէջ, նրա վճիռը վայրկեանական եղաւ և ասանց կշռելու հեռեանքները, մզված միայն մի հրամայողական զրոյմամբ՝ պատժելու լկտի թուրքին, նա ուղղեց հրացանի փողը ծառերի արմնքից դէպի թուրքը. հրացանը որոտաց, գնդակը սրացաւ և թուրքը ընկաւ արիւնաշաղախ ճիւղի վրա: Ինչ միւս ձիաւոր թուրքերը չէին կարողացիլ իրանց հաւաքել, որ և էր րան վճռել, երբ երկրորդ հարուածը գետին տապալեց ձիաւոր թուրքերից մէկին և ճին ևս սկսեց փախչել: Երրորդ թուրք ձիաւորը քաշեց ձիի

տանձը և նա կողքերին խփելով, փախաւ մի փոքր տեղ, երբ երրորդ գնդակը ետեից վերաւորեց ձիուն փորից և ճին ոտքերը պարպեց, իր տակով սնելով թուրքին:

Հայ գերին և գերուհին սարսափահար մնացիլ էին, երբ անտառի միջից դուրս վազեց հրացանը ձեռքին և խանջալը քաշած Արամը. նա վազեց դէպի թուրքը և բարձրացրեց խանջալը՝ թուրքի կրծքի մէջ խրելու, երբ նկատելով թուրքին արիւնաշաղախ, ձեռքը յետ քաշեց:

—Սփիր, խփիր գոռաց հայ աղջիկը, մի խնայիր դրան, դա սպանեց հօրս և եղբորս, թալանեց մեր տունը:

—Չարժէ, նա արդէն չար հոգին յանձնում է սառանային, ասաց Արամը և ժողջաւ սայլին:

Տեսնելով Սաշատուրին կծկված սայլի ետևում, նա չը կարողացաւ դապել ատելութեան դգացումը, բայց կարեկցութիւնը յաղթեց այդ վատ դգացումը և նա տուաց:

—Իսկ դու ինչպէ՞ս ես ողջ ու առողջ մնացել:

—Նա գտնվում էի դիւղում, երբ կոտորածը սկսվեց, հայրս ուղարկել էր նխախնիրը հաւաքելու. ինձ ճանաչեց Հոսեփէնը և

ազատեց, որպէս զի հօրիցս մեծ փրկանք
պահանջէ: Ի սէր Աստուծոյ, ինձ պաշտպանիր
և ազատիր:

Արամը արհամարհական ահնարկ ձգեց
գունատված երիտասարդի վրա և զիմեց
աղջկան:

—Ասա, սէր պէտք է տանեմ քեզ, ինչ
անեմ:

—Ինձ յետ տար գիւղը, ախտեղ այլ ևս
թուրք չը կայ, ամենքը գնացել են Ս. գիւ-
ղի պաշարման:

—Գիւղում կենդանի մարդ մնացել է:

—Միայն պառաւ կանայք և ծերեր, պա-
տասխանեց Սաչատուրը. տղամարդկանց
մեծ ժասը կոտորվել է, այրվել է աներում,
իսկ մի մասը փախել է: Ո՛ւՖ, ինչ ցուրտ
է, ես կը սառչեմ:

—Ուրեմն իջիր սայլից, զիմեց Արամը
աղջկան, ոտքով գնանք, ձեզ տանեմ գիւղը
հասցնեմ, ես պէտք է շտապեմ Ս. գիւղին
յայտնելու, որ գիմանան, վաղը օգնութիւն
կը գայ քաղաքից:

—Այս ցրտին, այս բուքին ինչպէս կը
գնաք, հարցրեց աղջիկը. չէ որ շուտով մու-
թը կը կոխի: Մնացէք մեր գիւղում. այն-
տեղ այլ ևս թուրք չը կայ, սրանք վերջին-

շերտ էին, որ մնացել էին իրանց բաժին
աւարը տանելու, ինձ ևս գտան զարմանու-
ցու՞մ թագնալած, երբ կրակ տուին և ես
ստիպվեցի գուրս գալ:

Բայց յանկարծ աղջիկը գուրսը դարձնելով զէ-
պի ընկած ձիու կողմը, ոտքափահար պռտաց:

—Տես, տես, թուրքը շարժվում է. նա
սարգէն ձիու աակից գուրս է եկել. խփիր
նրան, ստակեցրու, նա դեռ կենդանի է:

—Մի և նոյն է, նա ցրտից կը սառչի, կը
մեռնի, ասաց Արամը. նա երեխ շուտով
հոգին կը տայ. շուտ արէք գնանք սայլը
էլ մնայ այստեղ մինչև Ս. գիւղը կազապիլի,
ժարդ կուղարկենք կը բերեն: Այստեղից 10
օրստ է մեր գիւղը. լաւ ժամանակ կը
հասնեմ. գուցէ թաթախան ևս հասնեմ:

Եւ երեքը միասին զիմեցին զէպի գիւղը:

Քամին այլ ևս սաստիկ չէր մոնչում հով-
տի մէջ, անտառը և շրջակայ սարերը մեղ-
ժացնում էին նրա հոտանքը. նոյն իսկ ամ-
պերի տակից երբեմն երբեմն արեգակը մի
քանի թոյլ ճառագայթներ էր արձակում:

Հազիւ նրանք դառնվայրը անցան և
հովիտը անհետացաւ նրանց աչքից, երբ
ձիու արիւնով շաղախված թուրքը, որ ա-
մեննին չէր վիրաւուրվել, զլուխը բարձրա-

ցրեց, զգուշութեամբ դիտեց, որ այլ ևս ոչ ոք
չը կայ և վեր կենարով, մտաւ անտառը:

—Անիծեալ էրմանու բալան, մբմնՆաջ
նա, ևս քո ճաշը կեփեմ:

Եւ, թողնելով իր սպանված ընկերնե-
րին և սայլը հովտում, ազատելով լծից
գոմէշները, նա արիւնաթաթախ և փնջիւ
դրստելով վրան, միամտովեւ ոք ատրճա-
նակը իր գօտուց կախ է ընկած, անտառի
միջով, գաղտագողի սկսեց ընթանալ: Նա
յոյս ունէր շուտով վերադառնալ, վերջնիւ
դիակները ու սայլը և տանել. նաք գիտէր,
որ ոչ մի ազամորգի մինչև յաջորդ րը
սիրտ չի անի այգտեղից սնցնել:

—Անզգամ էրմանի աղջիկ, ևս քո ճաշն
էլ կեփեմ, բարկութիւնից կատաղած խօ-
սեց ինքն իրան. հէնց այս գիշեր...

III

Որքան էլ Արամը, բիրտ բնութեան
մէջ մեծացած գաւազ, անագորոյն կեանքի
դառնութիւններին ընդելացած, թէև մատաղ
հասակում, և աչքերը արդէն թուրքական
վայրագութիւններին սովորած, պատրաստ-
ված էր փոքր ի շտաէ սառնասրտութեամբ
վերաբերվելու սրածութեան և աւերման
տեսարաններին, բայց այն, ինչ որ տեսաւ

Նա թ. գիւղը մտնելիս, հետու էր մարդկա-
յին ամեն երեակայութիւնից: Այրված անե-
րը դեռ մխում էին. նեղ, ծուռ ու մուռ
փողոցները անանցանելի էին կոտորած,
Չարգված կարասիներով և մանաւանդ յօշոտ-
ված սոսկալի դիակներով, մի տեղ ընկած
էր մի գլուխ, մի քիչ հետու մի ոտ, մի բա-
զուկ. դիակներ՝ զարհուրելի վէքքերով: Տեղ
տեղ ձիւնը մուգ կարմրագոյն էր, խոացած,
լճացած և արդէն սևացած մարդկային ար-
իւնով ներկված: Ծների գգուելի վոհմակներ
թափված այս և այն դիակի վրա, լափում
էին, կրճատում, յօշոտում և ուխները արիւ-
նտոված հեռանում: Մի այրված տան մխող
փլատակների վրա ընկած էր մի ջահէլ կին,
որովայնը պատռած, իսկ կողքին ընկած
էր արգանդից հանած պտուղը:

—Ատուած իմ, Ատուած իմ, հեծկտաց
Վրամը, մի՞թէ այս օրն էլ պէտքէ տեսնէինք,
մի՞թէ մարդ արարածը կարող է այսքան
զազան լինել. ի՞նչ են արել այս թշուառ կա-
նայք, այս անմեղ երեխաները: Եւ մի՞թէ
Ատուած կայ, ոչ, ոչ, սուտ է, չը կայ Աս-
տուած, չը կայ մարդկային խիղճ, չը կայ
ոչ մի արգարութիւն:

Կսկիծից, յուսահատութիւնից, ցաւի

սաստիկ մորմորեց նա, գրեթէ խելագար, ընկաւ մի գերանի վրա, մի սլափի տակ և սկսեց աղիտղղում արտասովի:

Մուլթը սկսեց կամոց կամոց կոխել, քամին նորից մոնչել և շող տալ ձիւնը սևացած, մխող փլատակների վրա: Տեսնելով Արամի լացը, աղջիկն ևս սկսեց լալ. այդ լացը ուշքի բերեց Արամին, որ յանկարծ մտաբերեց, թէ հարկաւոր է իրան շտապել և որ գուցէ իր հայրենի Ս. գիւղին և իր սիրելի Հռիփսիմէին նոյն սոսկալի վիճակն է սպասում, որին ենթարկվել է Բ. գիւղը: Տեսնելով, որ Խաչատուրը կիսամեռ է գրեթէ և նրա վրա ոչ մի յոյս գնել չէ կարելի, Արամը հարցրեց աղջկան, արդե՞ր գիւղում կենդանի մնացած կայ: Աղջիկը յայնուկ, որ իր տատը թեթև վիրաւորված լինելով, երբ թուրքը իրան քաշեց դուրս հանեց, երեի դեռ ողջ է և խնդրեց հետևել իրան: Շուտով երեքն էլ կանգ առան մի գեանափորի առաջ, որի երդիկից ծուխ էր դուրս գալիս:

—Նանի, նանի ձայն տուեց աղջիկը. դուրս եկ, մի վախեցիր, ես եմ, Շուշանը, թոռնդ, թուրք չը կայ, հետս հայեր են:

Գեանափորի մէջ իրարանցում լսվեց. բայց մօտ մի բառորդ ժամ անցաւ, մինչև

որ մի դուռ ձուաց և մի սպառաւ կին դուրս եկաւ. նրա ետևից հետգհեալ՝ դուրս եկան մի քանի ուրիշ սպառաւ կանայք, որոնք ոււելի ուրուականների էին նման, գզգզված շորերով: Շուշանը վազեց առտի գիրկն ընկաւ: Հեծկլտանքի, աղի արտասաքի մէջ սպառաւ համբուրում էր աչքերը, մագերը, երեսը, շարունակ կրկնելով «աւելի յաւ էր մեռնէիր, քան թէ թուրքը քեզ տանէր» և միայն այն ժամանակ հանգստացաւ, երբ Շուշանը պատմեց, որ թուրքը իրան ձեռք չէ տուել և սպանվել է Արամի ձեռքով:

Երկար հարց ու փորձից յետոյ Արամը իմացաւ, որ գիւղում այժմ միայն մնացել են այդ հօթը սպառաւները. թուրքերը դժուար թէ վերադառնան գիւղը, քանի որ ինչ որ թալանելու էր, թալանել տարել են, աները հրդեհել և կտորել պաշտպանվողներին, որոնց մի մասը փախել է ուրիշ գիւղեր:

Պատրաստվելով մեկնել, Արամը անաց Խաչատուրին և Շուշանին:

—Այս գիշեր ոչ մի երկիւղ չը կայ. վաղը առաւօտեան շուտ մի բարձր տեղից դիտեցէք և երբ կը տեսնէք ձիւտորներ ուս կօզակների կամ զինւորների հետ, ամենքդ վազեցէք նրանց մօտ և նրանք կը բերեն

ձեզ Ս. գիւղը, ուր ես այժմ պէտք է գնամ:

Եւ յանկարծ զգալով քաղց, ու յիշելով, որ առաւօտից բերանում պատառ չէ դրել, Արամը հարցրեց Շուշանի տատից:

—Նանի, մի կտոր հաց չունե՞ս, կամ ուտելու որ և է մի բան:

—Նանու աչքերը կուրանային, որդի, որ այս սև օրը չը տեսնէր. մենք անմենքս այսօր սոված ենք քնացել. թէև հորերում թաղցրած ցորեն ունենք, բայց վախում էինք այստեղից դուրս գալ: Աւելի լաւ էր մեռնէինք, այս տեսակ թշուառութեան չը պատահէինք:

Եւ պառաւը նորից սկսեց հեկեկալ ու ողբալ իր սիրելիների կորուստը:

—Եթանասունհինգ տարեկան եմ, շիւան էր անում նա, և երբէք այսպիսի զուլում չեմ տեսել: Ոչ մի տարի չէր լինում, որ այսօր թաթախման գիշերը, ամեն բարութիւններով լի իմ օջախի, իմ սուգրի շորս կողմը նաւարկած չը լինէին հիւրեր, ազգականներ, ազբատներ, դարերներ. իսկ այսօր, իմ այդ շէն ու ճոխ օջախը կործանվել է և թաթախման օրը մի պատառ հաց անգամ չունենք ճաշակվելու: Ինչհա Աստուած իմ հոգին մի ամիս առաջ չառաւ:

Եւ հեծկլտանքի մէջ դառնալով Արամին, ասաց:

—Բայց դու, որդի, մի գնա. տեսնում ես ինչ բուք է սկսել, մութն էլ ընկել է, այս ժամանակ, հարամիների կատաղած ժամանակ, ճանապարհ գնալը քեալլագիօղու թիւն է. և կ, մտիր մեր խարաբան, քնիր, առաւօտը կը գնաս, մեզ էլ կազատես:

—Ոչ, նանի ջան, ես առանց այն էլ շատ ուշացայ, պէտք է տնպատճառ գնամ. մնաք բարև, չը մոռանաք կատարել առաւօտեան, ինչ որ պատուիրեցի:

Այդ միջոցին շունը ոռնաց:

—Տէր սիայն հախը ձայնդ կտրի, խաշակներից պառաւը և կրկնեց:

—Տեսնում ես, որդեակ, շունը ոռնաց, այդ վատ նշան է. թարսութիւն մի արա, և կ մնայ այս գիշեր:

Բայց Արամը արդէն անհետացել էր մթութեան մէջ: Նա սկսեց շտապով անցնել գիւղի փողոցները, աշխատելով ոչինչ չը տեսնել: Մութը թէև տիրել էր, բայց երկինքը այլ ևս ամպամած չէր և փայլում էր բիւր աստղներով, ուստի և բնութիւնը չէր ընկղմվել կատարեալ խաւարի մէջ: Բայց չէր դադարում և ցուրտը արդէն զգացնել

էր ասիիս իր գոնակութիւնը, իսկ քաղցը նեղում էր միւս կողմից: Սակայն իր ասած սոսկալի և քոտմնելի աւտարանները խառնելով և աշխտօծելով նրա հոգին, շուտով մոռացնել տուին և քաղցը, և ցուրտը և նա անձնատուր եզաւ ամբողջովին մեռալ և տիրուր խորհրդածութիւններէ: Նա քայլում էր խիստ արագ, գրեթէ վազում էր և ոչ շշուէլ, ոչ որ և է մի ազմուէլ չէին գրաւում նրա ուշադրութիւնը ու հարկադրում զգոյշ, գզտոտ լինել անակնկալ յարձակո մից: Նա նոյն իսկ չը նշատեց թէ ինչպէս դուրս եկաւ գէւղից. մտաւ մեծ ճանապարհը և սլակց ցրտալ անտառի ուզգութեամբ. նրա ուշքը չս գրաւեց և մի կասկածելի ազմուէլ, որ երբեմն երբեմն գայիս էր անտառից, որպէս թէ մէկը քայլելիս լինէր: Մաքերի աջուպիսի մի մեծ հոյլ սեղմում էր նրա գանգը, որ նա կտրծում էր, թէ կամ պէտք է խելազարմի, կամ գանգը պէտք է տրաքփի:

— Ի՞նչ թէ ապամորզին այգպէս գազան է. ի՞նչ թէ Աստուած ստեղծեց այդ գազան մորգին. մի՞թէ մարդը Աստծու պատկերին է, ինչպէս շարունակ քատալում է սէր-Քարսեղը. մի՞թէ նա հաճոյք է զգում, երբ հաւի ճուտի նման թրջտացնում է անմեղ երե-

խաներին խանջալի հարուածների տակ: Ախր ինչի համար է մարդը սպանում իր նմանին. մի՞թէ աշխարհս նեղ է և թուրքի և հայի համար: Եւ արժէ տպրել այսպիսի մի աշխարհում, երբ երկու եղբայրներից աւազը կայէն է, կրտսերը Արեւ:

— Բայց չէ՞ որ դու էլ հէնց մի քիչ առաջ սպանեցիր երեք թուրք:

Թէև այս ձայնը գալիս էր Արամի իրա հոգու խորքից, բայց նա կտրծեց թէ մի ուրիշն է մեղադրում իրան, ուստի որտալնդոսա պատասխանեց:

— Ես սպանեցի նրա համար, ոչ այդ երեք թուրքերը սոսկալի ոճիրներ էին գործել, որ նրանք մարգրիկ չէին, այլ գազաններ:

Իր սեպհական աղաղակը մի բիշ ուշքի բերեց նրան. նա նոր նկատեց, որ միայնակ է, միայնակ ձիւնապատ անապատում, որ անտառը վերջացել է, որ քոտմին մոնչում է, որ աստղերը փայլատակում են երկնքի վրա, որ պէտք է շտապել, քանի որ բուքը դեռ չէ ցոյց տուել իր ամբողջ կատաղութիւնը: Յանկարծ, նա իր ետևից լսեց մի ոտնաձայն և հազիւ ժամանակ ունեցաւ յետ նայելու, երբ ատոճանակի հարվածը որոտաց, և նա գգաց, որ մի բան գիպաւ իր ուսին:

Նա միայն նկատեց մի քանի քայլ հեռու մի մարդ, որ փորձում էր նորից խփել ստրճանակից. քաշեց իր խանջալը և սլացաւ դէպի խփողը. ատրճանակը նորից որոտաց, բայց Արամը սլացաւ թուրքի վրա, որին ճանաչեց և խանջալը այնքան ուժգնապէս իջեցրեց նրա գլխին, որ թուրքը միայն մի խրխուց սրճակեց և դիպաստ ընկաւ ձիւնի վրա, անագին տարածութեան տեղ ներկելով գլխից վշացող արիւնով:

Տեսնելով թուրքի արիւնազանգ մարմինը և սոսկալի դէմքը, Արամը, գրեթէ խելակորոյս, չը հաւատարով, որ ինքն սպանեց, սկսեց փախչել նրան թուում էր, որ հարիւրաւոր հարամրներ նրա հետևիցն են ընկել. թուրքի սոսկալի ուրուականը հալածում էր նրան և միայն սաստիկ ցուրտը ուռալի կակիծը ստիպեցին նրան կանգ առնել. եւ երբ ձեռքը տարաւ դէպի ուսը և յետ քաշելով տեսաւ արիւնաթաթախ, նոր հասկացաւ, որ վիրաւորվել է ուսից և նկատեց, որ ետփոշին ընկել էր: Մի կողմից արիւնահոսութիւնը, միւս կողմից ամբողջ օրվայ ան սուադութիւնը ուժասպառ արին նրան և նա, նկատելով մի մեծ քար ճանապարհի եզրին, հասեց մի քիչ հանգստանալու:

Աւֆ, ինչ ցուրտ է հառաչեց նա, զգալով ցրտի սաստկութիւնը, և ինչպէս ցաւում է ուսս, պէտք է կապել վէրքը:

Բայց նա նուազեց, ուշաթափ եղաւ և պարզվեց ամբողջ մարմնով ձիւնի վրա:

Բուքը արդէն հասել էր իր գագաթնակէտին, քամին մոլեգնաբար մռնչում էր, աստղերը շարունակում էին այնու ամենայնիւ մեղմօրէն փայլատակիլ և ճօճել երկնականարի վրա, ողողելով իրանց աղւտ լոյսով գաճաճ երկիրը, որ իր բոլոր արհաւիրքներով, գազանութիւններով, սարսափներով միայն մի հիւլէ էր ներկայացնում անսահման տիեզերքի մէջ:

IV

Երբ Արամը աչքերը բացեց, նա ամբողջ ընութիւնը կերպարանափոխված գտաւ: Թորին, համատարած լուսթիւն և անդորրութիւն. բուքը բոլորովին դադարել էր և երկնականմարի վրա մեղմ, գաղջ լոյսով փայլում էր լուսինը ու նրա փայլից ձիւնապատ դաշտը շողշողում էր: Գիշերից բաւական ժամանակ անցած պէտք է լինէր: Եւ ով զարմանք. Արամը ցուրտ, կակիծ չէ զգում. միայն նա չէ կարողանում շարժվել տեղից:

նրա անդամները շին գործում, բայց իր ամբողջ մարմնի մէջ նա մի տեսակ հաճելի հեշտասիրական հոգանք է գգում: Նրան թւում է, որ նա իր ամբողջ մարմնով բարձրանում է օդի մէջ, դէպի երկինք: Բայց այս ինչ է. նա պարզ տեսնում է, հիացած տեսնում է, որ երկինքը բացվեց, անա մի սոսնգուխ կախվեց, երկար-երկար, մինչև հասաւ երկրին, այնտեղ, ուր Արամն ինքը պարզված է. սանդուխի աստիճաններից անդադար իջնում են հրեշտակներ, ոսկեջող թեւերով: Մի հրաշալի մեղեդի տարածվեց ամբողջ բնութեան մէջ. երգում են հրեշտակները, մօտենալով նրան: Ահա նրանցից մի նր, իր եթերային աջով գիպաւ Արամի ուսին: Արամը ոտքի կանգնեց կայտառ, ուբախ, թեթեւ, պայծառ: Որքան եղաւ նրա հըրճուանքը, ուրախութիւնը, երբ մի նագելի, գեղանի կոյս կանգնեց իր առաջ և ձեռքը մեկնեց նբան, հարսական քողի տակից ժպտալով: Արամը ճանաչեց Հռիփսիմէին, իր նշանածին: Հրեշտակները նորից լցրին օդը իրանց մեղեդիով: Փատի ի բարձունս Աստուծոյ, եւ լեկիս խաղալուրիւն, ի մարդիկ և սնուրիւն: Հռիփսիմէն ձեռքը տուեց Արամին, հրեշտակները շրջապատեցին նր-

բանց և նրանք ամենքը բարձրացան ու սլացան օդի մէջ: Բայց անա նրանք սկսեցին իջնել: Արամը ճանաչեց իր հայրենի Ս. գիւղի վիթխարի ժայռերը, որոնց վրա նրանք կանգ առան. բայց այս ինչ կերպարանափոխութիւն է. միթէ սա Ս. գիւղն է. միթէ սա այնպէս մաքուր, կոկիկ, շէն և բարեկարգ էր: Հռիփսիմէն նորից ձեռքը տուեց երջանիկ Արամին և հրեշտակները ուղեկցութեամբ նրանք դիմեցին դէպի եկեղեցին: Չէ, սա երազ չէ, իրականութիւն է, անա և Յակոբը ընդ առաջ է գալիս, մոմը ձեռքին, անա և տէր-Բարսեղը, թէև ոչ շուրջառունի, ոչ սաղաւարտ: Բայց նա, տէր-Բարսեղը, ուբախ ուրախ ասում է:

— Եկ, Արամ, եկ կատարեմ պսակդ Հռիփսիմէի հետ:

— Երջանիկ, երջանիկ կեանք, բախտաւորներ, լավում են ամեն կողմից:

— Բայց թուրքերը, թուրքերը, Յակոբջան, հարցնում է Արամը:

— Ինչ թուրք, այժմ ոչ թուրք կայ, ոչ հայ այժմ ամենքս եղբայրներ ենք, այն բո տեսածը լոկ երազ էր, զարհուրելի, քրտաւրմելի երազ:

Նորից օդը լցվեց հրեշտակների մեղե-

դիով — «Փառք ի բարձունս Ասուծոյ, եւ յի-
կիւր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հանութիւն»:
Ապա ամեն բան լուեց, անհետացաւ, տիրեց
խաւարը և Արամը այլևս ոչինչ չը լսեց:
Նրա հոգու վրա իջաւ խաղաղութիւն, ան-
գորրութիւն:

Կ

Երկրորդ օրը, Զրօրհնէքի օրը, երբ
Գ. քաղաքից դուրս եկած հայ կտրիճները
զինւորների հետ շտապում էին Ս. գիւղը
ազատելու թուրքերից, գիւղից երկու վերստ
հեռու գտան Արամի դիակը, սառած. բայց
զարմանալի բան. նրա ամբողջ գէմքի վրա
փայլում էր երանութեան պայծառ արտա-
յայտութիւն և բաց աչքերի մէջ կարելի էր
կարդալ հոգեկան խորին հրճուանք:

Ս. գիւղը ազատվեց և ողբաց իր ա-
զատչի մահը:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0438347

20.207

